ALISHER NAVOIYNING “LAYLI VA MAJNUN” DOSTONIDA OBRAZLAR TIZIMI VA ISHQ KONSEPSIYASINING BADIIY TALQINI

Nazarova Dilshoda

Farg‘ona davlat universiteti

Filologiya: tillarni o‘qitish (o‘zbek tili) yo‘nalishi

Annotatsiya

Maqolada Alisher Navoiyning “Xamsa” turkumiga kiruvchi “Layli va Majnun” dostonining obrazlar tizimi, ishq konsepsiyasi va badiiy-estetik xususiyatlari o‘zbek adabiy tanqidchiligi nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Qays (Majnun) va Layli obrazlarining ruhiy olami, ular taqdiridagi ijtimoiy-axloqiy ziddiyatlar, shuningdek, dunyoviy muhabbatning ma’naviy-ma’rifiy mazmun kasb etishi yoritiladi. Dostonning an’anaviy syujetga munosabati, Navoiyning obraz yaratish mahorati va asarning g‘oyaviy qatlamlari ilmiy-tanqidiy jihatdan baholanadi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, “Layli va Majnun”, adabiy tanqid, obraz, ishq konsepsiyasi, badiiy mahorat, ruhiy kechinma, tasavvuf, komil inson.

Аннотация

В статье с точки зрения узбекского литературоведения анализируются система образов, концепция любви и художественно-эстетические особенности поэмы Алишера Навои «Лейли и Меджнун», входящей в состав «Хамсы». Рассматриваются духовный мир Кайса (Меджнуна) и Лейли, социально-нравственные противоречия их судеб, а также духовное содержание земной любви. Особое внимание уделяется авторской интерпретации традиционного сюжета и мастерству создания художественных образов.

Ключевые слова: Алишер Навои, «Лейли и Меджнун», литературная критика, образ, концепция любви, художественное мастерство, духовные переживания, суфизм.

Abstract

This article examines the system of characters, the concept of love and the artistic features of Alisher Navoi's "Layli and Majnun", part of his "Khamsa", from the perspective of Uzbek literary criticism. It explores the inner worlds of Qays (Majnun) and Layli, the social and moral conflicts shaping their destinies, and the spiritual meaning that earthly love acquires in the poem. Particular attention is paid to Navoi's reinterpretation of the traditional plot and his skill in creating literary characters.

Keywords: Alisher Navoi, "Layli and Majnun", literary criticism, character, concept of love, artistic skill, spiritual experience, Sufism.

KIRISH

Alisher Navoiy merosi o‘zbek adabiyoti tarixida nafaqat badiiy tafakkur yuksakligining, balki inson va jamiyat, muhabbat va ma'naviyat, adolat va axloq haqidagi teran qarashlarning ham yorqin namunasidir. Shoirning "Xamsa"si tarkibidagi "Layli va Majnun" dostoni Sharq adabiyotida qadimdan mavjud bo‘lgan ishqiy qissani yangi badiiy-falsafiy bosqichga olib chiqqan asarlardan sanaladi. Navoiy an'anaviy syujetni takrorlash bilan cheklanmay, qahramonlar ruhiyatini chuqur ochish, voqealar zamiridagi ijtimoiy muammolarni ko‘rsatish va ishqni ma'naviy kamolot mezoni sifatida talqin etishga intiladi.

O‘zbek adabiyoti tanqidchiligi nuqtayi nazaridan dostonni o‘rganish, avvalo, uning g‘oyaviy-badiiy yaxlitligini, obrazlar o‘rtasidagi munosabatlarni, an'ana va ijodiy yangilik uyg‘unligini aniqlashni talab etadi. Shu jihatdan "Layli va Majnun" faqat ikki oshiqning fojiaviy qissasi emas, balki inson qalbining erkinlikka, mehrga va ruhiy yuksalishga intilishi haqidagi ko‘p qatlamli badiiy asardir.

DOSTONNING AN'ANAVIY SYUJETI VA NAVOIY IJODIY YONDASHUVI

Layli va Majnun qissasi Sharq xalqlari og‘zaki va yozma adabiyotida keng tarqalgan syujetlardan biridir. Navoiy ushbu syujetga murojaat etar ekan, uning asosiy voqealar

tizimini saqlagan holda, mazmuniy markazni qahramonlarning ichki olamiga ko‘chiradi. Asarda tashqi hodisalardan ko‘ra ruhiy kechinmalar, qalb iztiroblari, muhabbatning inson tabiatiga ko‘rsatadigan ta’siri muhimroq o‘rin egallaydi. Bu xususiyat dostonning psixologik tasvir imkoniyatlarini kengaytiradi.

Navoiy talqinida Qaysning Majnunga aylanishi shunchaki jamiyatdan chekinish yoki odatiy telbalik holati emas. Bu jarayon uning muhabbatni butun borlig‘i bilan qabul qilishi, dunyoqarashi va hayotiy mezonlarining o‘zgarishi bilan bog‘liq. Qahramonning ismi o‘zgarishi ham ramziy ma’noga ega: u shaxsiy manfaat va kundalik tashvishlardan yuqoriroq ma’naviy holatga intilayotgan oshiq sifatida gavdalanadi. Adabiyotshunoslikda bunday o‘zgarishni obrazning ichki evolyutsiyasi, ya’ni ruhiy taraqqiyoti sifatida baholash mumkin [1].

Shoirning ijodiy yangiligi, ayniqsa, qahramonlarning ruhiy holatini tabiat manzaralari, ramziy detallar va lirik chekinishlar orqali ifodalashida ko‘rinadi. Cho‘l, sahro, tog‘ va yolg‘izlik manzaralari Majnun qalbidagi iztirobning tashqi ifodasiga aylanadi. Tabiat qahramon kechinmalariga shunchaki fon bo‘lib qolmay, uning ruhiy holatini anglashga yordam beruvchi badiiy vosita vazifasini bajaradi.

MAJNUN OBRAZI: ISHQ VA RUHIY KAMOLOT

Majnun obrazi dostonning g‘oyaviy markazini tashkil etadi. Qaysning Layliga bo‘lgan muhabbati dastlab yoshlik tuyg‘usi sifatida namoyon bo‘lsa-da, vaqt o‘tishi bilan uning butun hayot mazmuniga aylanadi. Qahramon muhabbat yo‘lida ijtimoiy me’yorlar, oilaviy qarshiliklar va tashqi to‘siqlarga duch keladi. Biroq bu sinovlar uning tuyg‘usini susaytirmaydi, aksincha, ruhiy kechinmalarini yanada teranlashtiradi.

Majnunning fojiaviyligi faqat Layliga erisha olmasligida emas. Uning dardi jamiyatning inson qalbidagi samimiy tuyg‘ularni tushunishga ojizligi bilan ham bog‘liq. Qahramonning atrofdagilar bilan murosaga kelolmasligi, sahroga yuz tutishi va hayvonot olami bilan yaqinlashuvi ramziy ma’noda insonning tabiiy, beg‘ubor va manfaatdan xoli

holatga qaytishini anglatadi. Shu tariqa Majnun obrazi orqali Navoiy inson ruhiyati va ijtimoiy muhit o‘rtasidagi ziddiyatni ochadi.

Dostondagi ishqni faqat dunyoviy sevgi doirasida talqin qilish asarning ma’no qatlamlarini toraytiradi. Mumtoz Sharq adabiyotida ishq ko‘pincha insonni o‘zligini anglashga, nafsni yengishga va ma’naviy poklanishga yetaklovchi kuch sifatida qaralgan. Majnunning iztiroblari ham shu ma’noda ruhiy tajriba sifatida namoyon bo‘ladi. Biroq asardagi insoniy muhabbatning samimiyligi va fojiaviy kuchini faqat ramziy talqinga singdirib yubormaslik lozim: Navoiy qahramonning real insoniy dardini ham chuqur his ettiradi [2].

LAYLI OBRAZI VA IJTIMOIY-AXLOQIY ZIDDIYATLAR

Layli obrazi dostonning badiiy muvozanatini ta’minlaydi. U faqat Majnun muhabbatining manzili yoki go‘zallik timsoli emas, balki o‘z qalbi, orzu-istaklari va iztiroblariga ega mustaqil obrazdir. Laylining ichki kechinmalari orqali Navoiy ayol ruhiyatining murakkabligini, uning muhabbat va burch o‘rtasida qolgan holatini ko‘rsatadi. Qahramonning tashqi itoatkorligi ortida kuchli ichki iztirob va sadoqat yashiringan.

Laylining taqdiri orqali asarda shaxsiy tuyg‘u va ijtimoiy tartiblar o‘rtasidagi ziddiyat yoritiladi. Uning muhabbati erkin tanlovga asoslangan bo‘lsa-da, atrofidagi muhit bu tanlovni amalga oshirishga imkon bermaydi. Shu sababli Layli fojiasi ham Majnun fojiacidan kam emas. Ikki qahramonning bir-biriga yetisha olmasligi shaxsiy baxt masalasidan kengroq ma’no kasb etib, inson erki va jamiyat talablari haqidagi muammoni yuzaga chiqaradi.

Layli va Majnun obrazlarini qiyosiy o‘rganish ularning muhabbatda teng darajada sodiq ekanini ko‘rsatadi. Farq shundaki, Majnun iztirobini oshkora namoyon etadi, Layli esa uni ichki dunyosida saqlaydi. Bu qarama-qarshi tasvir usuli qahramonlarning individual xarakterini ochish bilan birga, dostonning ruhiy ta’sirchanligini kuchaytiradi.

BADIIY MAHORAT VA ASARNING TARBIYAVIY-ESTETIK AHAMIYATI

“Layli va Majnun” dostonining badiiy qimmati obrazlar ruhiyatini tasvirlash, ramz va tashbehlarning mazmuniy yukini oshirish, lirik va epik bayon uyg‘unligini ta’minlashda ko‘rinadi. Navoiy qahramonlar holatini bevosita izohlash bilangina cheklanmaydi; ularning so‘zlari, sukuti, harakati va tabiat bilan munosabati orqali xarakter yaratadi. Natijada o‘quvchi qahramonlar kechinmalarini tashqaridan kuzatmaydi, balki ularning ruhiy olamiga kirib boradi.

Dostonning tarbiyaviy ahamiyati sadoqat, vafo, sabr, samimiyat va ma’naviy poklik kabi fazilatlarni ulug‘lashida namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, asarni faqat muhabbatga sodiqlik haqidagi pandnoma sifatida qabul qilish to‘g‘ri emas. Unda inson tuyg‘ularini mensimaslik, ijtimoiy bosim, shaxs erkinligining cheklanishi kabi masalalar ham badiiy muammo darajasiga ko‘tarilgan. Bu jihatlar dostonni bugungi o‘quvchi uchun ham dolzarb qiladi.

Adabiy-tanqidiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, Navoiy an’anaviy qahramonlarni qayta yaratish orqali ularning ma’naviy va psixologik imkoniyatlarini kengaytirgan. Asarning kuchi faqat fojiaviy yakunda emas, balki shu yakunga olib kelgan ruhiy va ijtimoiy sabablarning badiiy asoslanganidadir. Doston o‘quvchini muhabbat, insoniy qadr, erkinlik va ma’naviyat haqida mushohada yuritishga undaydi [3].

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiyning “Layli va Majnun” dostoni o‘zbek mumtoz adabiyotida ishq mavzusining yuksak badiiy-falsafiy talqinlaridan biridir. Navoiy an’anaviy syujetni ijodiy qayta ishlab, Qays va Layli obrazlari orqali inson qalbining murakkab kechinmalarini, sadoqat va ruhiy kamolot masalalarini yoritgan. Majnun obrazi ishqning insonni o‘zgartiruvchi kuchini, Layli obrazi esa ichki matonat, vafo va iztirobni ifodalaydi.

Dostonning adabiy-tanqidiy ahamiyati uning obrazlar tizimi, psixologik tasvir, ramziy qatlam va ijtimoiy-axloqiy muammolar birligida namoyon bo‘ladi. Asar bugungi

kunda ham insoniy munosabatlarni qadrlash, samimiyat va sadoqatni ulug‘lash, shaxs erki va ma’naviy dunyosiga hurmat bilan qarashga chorlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alisher Navoiy. Xamsa. Layli va Majnun. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.

2. Hayitmetov A. Navoiy lirikasi. – Toshkent: O‘zbekiston.

3. Mallayev N. O‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi.

4. Bertels Ye.E. Navoiy va Jomiy. – Toshkent: Fan.

5. Vohidov R., Eshonqulov H. O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti.